

Меңзеушілік

Ислами жан-руханилық зерттеу

CONTEMPLATION

AN ISLAMIC PSYCHOSPIRITUAL STUDY

MALIK BADRI

With an Introduction by
JEREMY HENZELL-THOMAS

ШТ «Қысқаша кітаптар топтамасы»

МЕҢЗЕУШІЛІК

ИСЛАМИ ЖАН-РУХАНИЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Малик Бадри

Халықаралық ислами ой институты

Бішкек 2023

УДК 297
ББК 86.38-6
М 19

Кітап демеушілері:
Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
Херндон Вирджиния (АҚШ)
Білім интеграциясы институты (ИКИ)
Грузия Тбилиси

Кітаптың авторы: Малик Бадри
Кітапты қазақ тіліне аударған: Әбуева Амина – Б. : 2023
Кітап редакторы: Каратаев Ерлан

Бұл кітап авторлық құқықпен қорғалған. Ұжымдық құқыққа рұқсаттық туралы келісімге қолданылатын заңды ерекшеліктер мен ережелерді қоспағанда, кітаптың бірде-бір бөлігі баспагердің жазбаша рұқсатынсыз кез-келген түрде көшіріле алмайды. Бұл кітапта айтылған көзқарастар мен пікірлер автордың көзқарасы және баспагердің пікірімен сәйкес келуі міндетті емес. Сыртқы және шетелдік веб-сайттар жағдайында баспагер URL мекенжайларының дұрыстығына жауап бермейді және мұндай сайттардағы мазмұнның дәл немесе маңызды болатындығына кепілдік бермейді.

“Ихсан Хайрия” Қоғамдық қоры тарапынан жарыққа шыққан

Қырғызстан діни мұсылмандары басқармасының рұқсатымен

Меңзеушілік: ислами жан-руханилық зерттеу (Kazakh)

Малик Бадри
ИИТ “Қысқаша кітаптар топтамасы”

© Халықаралық ислами ой институты (ИИТ)
1444 АН/ 2023 СЕ
Paperback ISBN 978-9967-493-08-7

Contemplation: An islamic psychospiritual study (Kazakh)

Malik Badri
ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)
1439 АН / 2018 СЕ
Paperback ISBN 978-1-56564-980-4
ИИТ
P. O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

Барлық құқықтар сақталған

УДК 297
ББК 86.38-6

ISBN 978-9967-493-08-7

Халықаралық ислами ой институтының “Қысқаша кітаптар топтамасы”

ХИОИ қысқаша кітаптар топтамасы - бұл оқырмандарға түпнұсқаның негізгі мазмұнын түсінуге мүмкіндік беретін жинақталған түрде жазылған Институттың негізгі басылымдарының құнды жинағы. Қысқа, оқуға жеңіл, уақытты үнемдемейтін пішімде шығарылған бұл реттілік үлкен көлемді басылымды мұқият қарап шығуды ұсынады және оқырмандарды түпнұсқаны әрі қарай зерттеуге ынталандырады деп үміттенеміз.

Меңзеушілік: исламдық жан-руханилық зерттеу кітабында Малик Бадри миға тоқып қабылдауға исламдық, заманауи, рухани және жантану тұрғысынан келеді. Батыс жантануы ондаған жылдар бойы дамып, адамның даму жағдайы барысында, әсіресе балалық шағындағы бастан өткерген әсерлерінің болашақ өміріне қатысты ықпалын талдау жасайды. Алайда, адам психикасы туралы бұл білім әлі күнге дейін оның тарихи мәдени ортасының жемісі болып табылады, бұл ақыл-ойды «түсінуге» болатын, тіпті жасанды интеллект алгоритмдеріне еліктеуге болатын машина ретінде көруді қалайтын зайырлы гуманистік көзқарас. Ақыл «оның бөліктерінің жиынтығынан» әлдеқайда көп, міндетті түрде жұмбақ нәрсе емес, жүрекке және «жанға» байланысты, оның адам бойындағы үлкен әлеуеті мен жұмысы әлдеқайда көп зерттеуді қажет етеді.

Ақыл-ойды сандық сипаттағы машина тәрізді түсіну қауіпсіз аумақ ретінде қарастырылады, ал егер анықталмаған нәрсе жантану саласында қолданылатын ғылыми әдістемеді оқығандар үшін біршама қорқынышты болуы мүмкін. Батыс жантануының дәстүрінде уақыт өте келе адам табиғатының жұмбағының шешілетіндігін күту әрқашан жоғары болды. Ақыл-ойды түсінуге ықпал ету үшін кейбір керемет ғалымдар мақтауға тұрарлық күш жұмсағанына қарамастан, көптеген сұрақтар жауапсыз қалады. Жабырқау, үрей, қорқыныш және өзіне-өзі қол жұмсау сияқты жантанулық бұзылыстардың бүкіл әлемде өсуін ескере отырып, үрдістердің одан әрі нашар болатынын болжай оты-

рып, адам табиғатын түсіну үшін шұғыл түрде көп зерттеу қажет екендігі анық. Жантанулық ауытқулары бар адамдарды сауықтыру үшін неғұрлым тиімді қолдау мен терапия (көне грекше *θεραπεία* «<дәрігерлік> күтім, емдеу») әдістерін әзірлеу қажет. Дәстүрлі батыс жантануында ақыл-ойды машина тәрізді түсіну адам табиғатының «рухани» өлшемін ескерусіз қалдырды, бірақ кейбір батыстық психологтар мұсылмандар мен сенушілердің адамның «рухына» және оның адам өмірі үшін маңыздылығына қатысты сенімін әрқашан мойындады. Бұл жантанулық ауытқулардан зардап шегетіндерге ғана емес, көптеген сау адамдарға да үміт сыйлай алатын, бірақ басқаларға ең жақсы кезеңдерде де, қараңғы сағаттарда да адам болудың не екенін түсінуге көмектесіп ынталандыратын зерттеу аймағының басталуын білдіреді.

Малик Бадри бұл әсерлі зерттеуінде Батыс жантануындағы рухани өлшемге назар аударылмау мәселесін шешуге тырысу барысында миға тоқып қабылдау (*тафаккур*) идеясы мен тәжірибесінде бізде ақыл-ойды жүрекпен және «жанмен» байланыстыратын күшті құрал бар деп тұжырымдайды. Ойлау арқылы, әсіресе Құдайға тәуекелмен біз «жан ауруы» деп жақсы қарастырылатын жантанулық бұзылуларға жұбаныш пен емдік әсер ету үшін жансезімнің тереңіне ене аламыз. Бадри ойлаудың көптеген құрамдас бөлшектерін, оның тарихи жойылуын, шығыс дәстүрлеріндегі қалыптасуын, тіпті қазіргі психологиядағы жантанудағы осы пәлсапалық қырларға жаңадан оралуын сипаттайды. Алайда тек ислам дәстүрінде ойлау *тафаккурға* айналады. Міне, бұл жағымсыздықтың үнсіздігі арқылы емделуден гөрі біздің ізденіс пен берілгендігіміздің нысаны ретінде Құдайды санамен қабылдау арқылы емделуге ұмтылысқа айналатын өзін-өзі тану жолына ауысады және біздің назарымызды ғалам кеңістігін түсініп тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Малик Бадридің Меңзеушілік: исламдық жан-руханилық зерттеу
кітабінің қысқаша шығарылымы

ISBN hbk: 978-1-56564-273-2

ISBN pbk: 978-1-56564-267-8

2000

Бірінші тарау

Меңзеушілік: қазіргі заманғы жантанулық болашақ көрініс

Ислам тұрғысынан меңзеушілік және зайырлы жантану

Ислам тұрғысынан меңзеушілік (تَفَكُّير *тафаккур*) – исламдағы ең жоғары дәрежедегі құлшылықтың түрі. Сондықтан оны заманауи батыстық жантану тұрғысынан талқылау, негізінен зайырлы және мәдениетке байланысты пән болып көрінуі мүмкін. Алайда, батыстық мәдени парадигмалар («парадигма» (грекше *παράδειγμα* – «үлгі, қалып, нұсқа»): мұсылман әлеміндегі академияның көптеген түрлеріне, соның ішінде жантануды зерттеуге негізделгендіктен, ойлау туралы пікірталасты осы тұрғыдан бастауы керек.

Сонымен, миға тоқып қабылдау тұрғысынан батыстық жантану медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) («медитация» (латынша *meditatio* – «ойлау») – рухани-діни немесе сауықтыру тәжірибесінің бөлігі ретінде қолданылатын ақыл-ой жаттығуларының реттілігі немесе осы жаттығулардың нәтижесінде (немесе басқа себептермен) туындайтын ерекше психикалық күй. Медитацияны (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілуді) пайымдаудың (латынша: *contemplatio*) бір түрі ретінде қарастыруға болады) жосықтарына және олардың сананың өзгерген күйлерін қалыптастыру қабілеттеріне қызығушылық танытты. Исламдық миға тоқып қабылдау медитацияның (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілудің) босаңсытатын артықшылықтарына қол жеткізе алады, бірақ кейінірек көретініміздей, ол шығыс діндерінен шыққан медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) жосықтарының барлық басқа түрлерінен ерекшеленеді, себебі оның негізгі мақсаты танымдық және зияткерлік. Исламдық миға тоқып қабылдау сананың өзгерген күйі өз-өзімен байланысты емес, өйткені мақсат – бүкіл әлемді жаратушы және тіршілік етуші ретінде Құдайды тереңірек түсіну.

Танымдық жантану саласы өзінің нақтыланбаған түрінде бихевиоризм басым болғанға дейінгі алғашқы жантану мектептерінің назарында болды. Сол кездерде жантану негізінен адамдардың сана-сезімін, олардың сезімдерін, ойларының мазмұнын және ақыл-ой құрылымын зерттеу үшін пайдаланылды, тек осы көріністер арқылы білім алу мәселесіне қатысты болды. Бихевиористік, яғни мінез-құлықтық мектеп оқытуды ынталандыру және бақыланатын жауаптар арқылы зерттеуге болатын және жантанудың негізі болатын мүлдем жаңа тәсілді енгізді. Сезімдер, ақыл-ой құрамдас бөлшектері және ойлау үдерісі тікелей бақыланбайтын сұрақтар ретінде қарастырылды.

Демек, оларды зерттеу үшін қолданылатын әдістер (мысалы, ішкі істәжірибені бақылау және есеп беру) бұлыңғыр және сенімсіз деп сынға алынды және оларды істәжірибелік жосықтар басқара алмады.

Тиісінше, жантануды физика мен химия сияқты дәл істәжірибелік ғылымға айналдырғысы келген бихевиористер өз жұмысын зертханада байқалатын құбылыстармен шектеді. Өлшеуге және басқаруға болатын жауаптар олардың тәжірибелік және ғылыми мәселелеріне айналды. Адамның рухани және ішкі танымдық іс-әрекеттерін елемей арқылы физикалық және биологиялық ғылымдарға еліктеуге бағытталған бұл әрекетті бихевиоризмнің негізін қалаушы Дж.Б.Уотсон анықтады.

Осы шектеулі көзқарастың әсерінен және Иван Павловтың шарттандыруы арқылы оқуға қосқан үлесінен қуатталған бихевиористер адамның кез-келген ақыл-ой және жантанулық әрекетін ынталандыру-жауап байланысы арқылы түсіндіруге көшті. Адамдарды осынау негізгі мақсат жантануды ғылыми құрамға айналдыру болды. Тағы бір басты мақсат – батыс қоғамдарын секуляризациялау және оларды діннің құрсауынан босату. Психоанализ (жанға талдау беру) және биологиялық болашақ көрініс сияқты жантанудың басқа болашақ көріністері мен мектептері бихевиористермен ащы келіспеушіліктерге ие болған, олар зайырлану мен саналы ойлауды төмендетуге келгенде толық үйлеседі.

Дәстүрлі нейропсихиатрия («нейропсихиатрия») (латын тілінен нейро- ежелгі грек тілінен νευρο-, зат есімнің түбірі νευρον «тамыр, байлам, сіңір» + «психиатрия») (ежелгі грек тілінен ψυχή - «рух», «жан»; +мі-

нез-құлық. Грекше *ιατρεία* «емдеу», «түзету», «қалпына келтіру», одан әрі *ιατρός* «дәрігер»), «органикалық» биологиялық көзқарасқа негізделген, сонымен қатар адамның саналы ойының, таңдау еркіндігінің және өзгермейтін рухани адамгершілік қалыптарының маңыздылығын төмендетеді.

Биологиялық детерминизм, оның асыра сілтелген түрінде, адамдар жасайтын кез-келген қалыпты немесе қалыпсыз, олардың тұқым қуалайтын гендерімен, жүйке жүйесімен және туа біткен биохимиямен басқарылатындығын хабарлайды. Егер исламдық ойлауды жантанулық тұрғыдан зерделеу міндетті түрде адамдардың саналы ішкі танымдық ойлары мен сезімдерімен айналысатын болса, онда батыстық психологияның жантанудың басым болашақ көріністері (бихевиоризм, фрейдтік психоанализ және жүйке-психиатрия) көмектесе алмайды немесе оған мүлдем мүмкіндігі жоқ.

Ислам тұрғысынан миға тоқып қабылдау және когнитивтік революция

Жантануға өзінің «ақылын» қалпына келтіріп, ішкі саналы танымдық әрекеттерін қайта табу үшін толық төңкерістен өту керек болды. Бұл революция – қазіргі заманғы танымдық революция. Ғалымдар ХХ ғасырдың ортасынан бастап ойлау мен ішкі танымдық үдерістерге көбірек қызығушылық таныта бастады, бірақ жантануға ынталандыру – жауап бихевиоризмінің үстіртін және психоанализ («психоанализ» (ежелгі грек тілінен *ψυχή* «жан, рух» + *ἀναλυσις* «бұзу, бөлу, бөлшектеу, ажырату») – ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басында австриялық жантанушы мен невропатологы Зигмунд Фрейд (1856-1939) әзірлеген жантанулық теория (пайымдау), сондай-ақ осы теорияға (пайымдауға) негізделген жансезімдік бұзылуларды емдеу әдісі) теорияларының ғылыми емес бұрмаланған сипатын тану үшін бірнеше онжылдықтар қажет болды. Жантанудағы бұл жаңа көзқарас ойлаудың құндылығын ғылыми және діни тұрғыдан көрсететіндігімен ерекше маңызды.

Жантану және басқа да әлеуметтік ғылымдар адам табиғаты туралы зайырлы редуccionистік көзқарасты қолдай берсе де, олар адамның

бетбеделін , техниканың үдемелі дамуына сәйкес өзгерткенін атап өтуге қызықты. Мұнда ғалымдар адамдардың ойлау қабілетін, ішкі танымдық және әсершіл үдерістері мен жадын компьютермен салыстырады. Олар өздерінің қоршаған ортасынан түрлі тітіркендіргіштер алатындығын, содан кейін оларды жаңа мәселелерді шешу қажет болған кезде оларды шығарып алу үшін кодтайтынын, жіктейтінін және жадында сақтайтындығын сипаттайды. Адамның бұл компьютерлік моделі бихевиористік, яғни мінез-құлықтық модельге қарағанда анағұрлым шынайы, өйткені ол қазіргі психологияға (жантануға) өзінің «ақылын» және «санасын» қалпына келтіруге тырысады; Дегенмен, бұл адамзаттың шынайы рухани исламдық көзқарастарына сәйкес келмейді.

Алайда, жантанудағы нағыз төңкеріс өзінің «жанын» қалпына келтіріп, адам табиғатының бейнесін тұрғызуға арналған тарылған ғылыми және медициналық үлгілерден босатылған кезде пайда болады. Бірақ, пәнді өзінің қысылған тәсілінен босатуға тырысқан танымдық жантанудың төңкерісі, өзін-өзі ұстау мен жансезімдік үдерістердің жантанулық, биологиялық және әлеуметтік-мәдени құрамдас бөлшектерінің осы үштігімен шектеледі. Ол сондай-ақ маңыздылығы туралы заманауи ғылыми дәлелдемелер артқанымен, рухани құрамдас бөлшегін елемеді. Рухани сенім мәнбісіз және білімнің жоғарылауына қарамастан, бұл ішкі жансезімдік үдерістерді зерттеу әрдайым бақылау мен өлшеудің күрделі әдісін жоққа шығаратын тітіркендіргіштер мен олардың жауаптары, себептері мен әсерлері өзара әрекеттесетін өте күрделі өріс болады.

Ислами миға тоқып қабылдау және дене/ақыл-ой жұмбақтары

Адамның ішкі жантанулық және жансезімдік әлемін зерттеу бізді адамзаттың ең күрделі сұрақтарының біріне айналдырады: дене мен ақылдың арасында қандай байланыс бар? Адам миының қызметі туралы өте аз білегімізге қарамастан, материалистер бұл сөзде бас сүйегінің ішіндегі «ми» деген мағынада қолданылмаса, адамда «ақыл» болмайды деп сендіреді. Олар сондай-ақ біз «ойлауға қабілетті ақыл» деп атайтын нәрсе мидың химиясы мен оның электрохимиялық жүйке түрткісіндегі минуттық өзгерістердің көріністері мен «аудармаларынан» басқа ештеңе жоқ деп санайды, бұл олардың негіздемесі – адамдардың ойлауы

және шынымен олардың барлық кейіпкерлері, ми зақымданған кезде өзгереді.

Қарсылас топ миды және, сайып келгенде, адамның мінез-құлқы мен ойлауын басқаратын «ақыл» бар екенін растайды. Бұл топтың бастысы – жүйке жүйесі туралы тамаша зерттеулері үшін Нобель сыйлығын алған невропатолог Джон Эклс. Бұл ғалым және оның тұжырымын қолдайтын ғалымдар олардың адамның миы мен жүйке жүйесінің қызметі туралы зерттеулері тек «ақылдың», «іске асырушы жанның» немесе Эклс «өзіндік саналы ақыл»¹ деп атайтынның болуымен толық түсіндірілуі мүмкін екенін растайды.

Эклс пен басқа да ғалымдар көбінесе ақыл мен мидың арасындағы байланысты түсіндіру үшін хабар тарату станциясы мен теледидар арасындағы байланысты мысалға алады. Эклстің айтуы бойынша, материалдық емес, өзін-өзі білетін, ақыл-ой миды үздіксіз сканерлейді, зондтайды және басқарады.² Эклстің айтуынша, мидың өлімінен кейін болатын нәрсе – бұл ғалымдармен қатар қарапайым адамдарды да мазалайтын негізгі мәселе. Рух туралы сұрағанда, Мұхаммед пайғамбар (с.а.с)* келесі аян алды: «Олар сенен (рух) жан туралы сұрайды: “Ол, Раббымның әмірінен. Сендерге өте аз мәлімет берілді” де». (17:85)

Дене мен ақыл арасындағы байланыс туралы заманауи биологиялық зерттеулер көтерген тағы бір қиындық – адамның жүрегінің миға әсер етудегі және жүйке іс-әрекетін қалыптастырудағы рөлі. Джозеф Пирстің «Эволюцияның аяқталуы» атты ой қозғау кітабында: «Жүректегі әрекеттер дененің де, мидың да әрекетінен бұрын жүреді... Біз қазір жүрек, мидың жұмысын гормоналды, таратқыш және басқаратын заттар арқылы басқаратынын білеміз, бәлкім қарым-қатынас кванттық энергиялар арқылы да шығар».³ Пирстің айтуы бойынша, біз терең рухани толғаныста болған кезде, біздің рухани жүрегімізге әсер ететін, біздің миымызбен байланыс орнататын және біздің танымдық әрекеттерімізге әсер ететін рухани әмбебап жүрегімізден аламыз.

* *Саллаллаху алейхи уа саллям* - «Пайғамбарға Алланың игілігі мен сәлемі болсын»
Өрдайым Пайғамбардың аты аталғанда айтылады

*Танымдық белсенділіктен қалыптасқан қалыпты және
қалыптан тыс әдеттерге дейін*

Когнитивтік психологтар да, компьютерлік ғалымдар да адамның ақпаратты талдауға, жіктеуге және қажет болған жағдайда алу үшін есте сақтау қабілеттерін зерттеумен айналысады. Олардың кейбір зерттеулері бихевиористер оның мазмұнын анықтау мүмкін емес деп санайтындықтан, назардан тыс қалдырудың көптеген қырларын түсіндірді және ынталандыру-жауап жантануының аңғал тұжырымдамасына қарсы көптеген теориялар мен түсіндірмелер жасады. Жеке адам жасаған әрбір қасақана іс-әрекеттің алдында ішкі танымдық іс-әрекет болатынын жақсы түсіну болды. Сондай-ақ, олардың зерттеулері адамның ақыл-ойы бұл танымдық әрекетті күндіз де, түнде де, ұқса да, ұқпаса да еш уақытта тоқтатпайтынын дәлелдеді.

Әрбір іс-әрекет ішкі танымдық іс-әрекеттен басталатыны – бұл түсінік, есте сақтау, образ, қабылдау немесе эмоция сезім болсын – бұл жаңалықтан басқа, танымдық іс-әрекет күш алған кезде оның айналуы мүмкін екендігі мотив немесе іс-әрекетті ынталандыру мақсатында да көрсетілген; ал егер жеке адам осы уәжделген әрекетті бірнеше рет қайталаса, онда бұл ішкі ой-саналар оны оңай және аяқасты түрде орныққан түптамырлы әдетке айналуы мүмкін. Бұл әдет міндетті түрде дағды емес; бұл сезім, рухани сезім немесе көзқарас болуы мүмкін.

Демек, танымдық жантану адамдардың саналы ойлауы мен ішкі диалогтары олардың сезімдері мен сезімдеріне ықпал етіп, олардың көзқарастары мен сенімдерін қалыптастырады – бір сөзбен айтқанда, олар өздерінің құндылықтары мен өмірге деген көзқарастарын қалыптастыра алатындығын растайды. Ойлау арқылы мұсылмандар рухани дамуындағы өздерінің ішкі «сыйақысы мен жазасы» жанруханилық стратегияларын («стратегия» (көне грекше *στρατηγία* – қолбасшының өнері) – жалпы адам әрекетінен кейін әскери істерде күрделі мақсатқа жетудің ұзақ уақыт кезеңін қамтитын жалпы, егжей-тегжейлі емес жоспары) жетілдіреді алады. Оларға қалаусыз әдеттерін өзгерту және оларды лайықты әдеттермен ауыстыру үшін оларға дүниелік сыйақы беру немесе электр тогымен соғу қажеттігі жоқ. Олардың ішкі когнитивті және рухани ұмтылыстары өздерінің еріншектігі пен лайықсыз мінез-құлықтарынан

айырмашылығы Құдайдың ұлылығы мен кемелділігі туралы ойлауға жұмсай отырып, олар, әрине, Құдайға деген сүйіспеншілік сезімдері мен талғампаз қанағат, бақыт пен тыныштық сезімдерін дамытатындығы.

Екінші тарау

Меңзеушілік: Ертедегі мұсылман ғалымдарының еңбектері

Ішкі ойлау, эмоциялар сезімдер, түсініктер, қиял мен идеялар (идея (көне грекше *идея* «көрініс, пішін; түпбейне») кең мағынада кез келген әрекеттің, нысанның, құбылыстың, қағиданың негізгі, басты және маңызды белгілерін көрсететін ой түпбейнесі болып табылады), жеке тұлғаның мінез-құлқының – оның үрдістерінің, сенімдерінің, саналы және бейсаналық іс-әрекеттерінің, жақсы және жаман әдеттерінің қалыптасуына әсер ететіндігін түсінгеннен кейін Құран мен Сүннетте медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) арқылы аспан мен жерді жаратуды ойлаумен байланысты, өйткені олар жүректер мен ақыл-ойларды Жаратушының ұлылығымен және Оның қасиеттерінің тектілігімен не себепті толықтыратындығын түсінуге болады. Батыс психологиясына адамның сенімдері, көзқарастары мен сыртқы мінез-құлқын қалыптастырудағы ойлау мен когнитивті үдерістердің әсерін «жалпы ақылға» қайта оралуға жетпіс жылдан астам уақыт қажет болды, дегенмен бұл жетістіктер исламның алғашқы зерттеушілері үшін белгісіз болған жоқ.

Ибн аль-Кайим өзінің «*аль-Фава'id*» (рухани артықшылықтар) кітабында адамның кезкелген іс-әрекеті ішкі ой, жасырын сөйлеу немесе ішкі диалог ретінде басталады, ол үшін ол *хауатир* деген араб сөзін қолданады деп нақты айтады. *Аль Хауатир* сөзі *хатирах* сөзінің көптік мағынасы – тез, ішкі, жасырын рефлексия, ұғым немесе субвокалды тез өтіп кетуі мүмкін ойды білдіреді. Қазіргі когнитивті психологтар мұны когнитивті терапевт Аарон Бек 1970-жылдары ашқан деп санайтын «автоматты ойлар» идеясымен салыстыра алады! Ол өзінің «*Когнитивті терапия және эмоционалды бұзылулар*» атты классикалық кітабында осы «жаңалыққа» қалай келгенін сипаттау үшін алты парақты «Автоматты ойлардың ашылуы» бөліміне бөледі.⁴

Ибн аль-Қайим мұсылманға теріс *хауатир* және *уасауиспен* сыртқы эмоцияға немесе импульске айналмай тұрғанда іштей сыбырмен күресу арқылы бақытты және әділетті өмір сүруге кеңес береді. Сонымен қатар, Ибн аль-Қайим ішкі когнитивтік қызметке жақсы сипаттама береді және оқырмандарына Құдай адамзатқа өткінші ойлар мен ойтолғаныстарды түбегейлі жою мүмкіндігін бермеді, өйткені олар тыныс алу сияқты қарсы тұрмайды деп ескертеді. Әрі қарай, ол іс-әрекеттер мен істер олардың ішкі және ойлау түсініктері Құдаймен жылы рухани қарым-қатынастан туындаған кезде ғана дұрыс бола алады дейді. Ертедегі мұсылман ғалымдарының әдебиеттерінің көп бөлігі Құран мен Сүннеттен алынған білімдерге негізделген, олар пайдалы психологиялық принциптерде құрылған.

Абу Хамид аль-Ғазали ойландыру терапиясының теориялық қырілеріне көп үлес қосты, сонымен бірге бірнеше нақты мысалдар келтіре отырып, олардың практикалық қырілеріне жүгінді. *Ихья улюм ад Дин* кітабында ол жақсы мінез-құлықты ұстанғысы келетін мұсылман алдымен өзі туралы идеяларын өзгертіп, өзін қажетті жағдайда елестетуі керек дейді. Аль-Ғазали пікірі бойынша, әр іс-әрекеттің бастауы когнитивті, эмоционалды немесе интеллектуалды ақыл-ой әрекеті болғандықтан, ұзақ ойлануға берілгендер өздерінің ғибадаттары мен мойынсұнушылықтарын оңай ұғынады. Демек, терең исламдық толғанысқа бой алдырған мүминдер ойланған нәрселерін өздерінің бұрынғы тәжірибелері тұрғысынан, сондай-ақ тілді қолданудан алған рәміздері мен өрнектері арқылы, сондай-ақ өздері болған нәрсені болашақта олар қандай болуы мүмкіндігін елестету арқылы қабылдайды.

Исламдық ой толғаныс өзара байланысты үш кезеңнен өтіп, төртінші және соңғы кезеңге алып келеді, мен оны «рухани таным» кезеңі деп атаймын (*шухуд*). Бірінші кезең – үлгіленген нысан туралы білім тікелей сенсорлық сезімдік қабылдау арқылы – көру, есту, ұстау, иіс сезу және сезу арқылы – немесе жанама түрде, қиялдағыдай болады. Ойлаудың екінші кезеңі адам осы деректерді олардың эстетикалық қырілері мен ерекше қасиеттерін тексере отырып, мұқият қараған кезде басталады. Үшінші кезең – медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) жасаушының ойлану нысаны мен оның Жаратушысы арасындағы шекараны ашуы. Одан кейін оны ойлаудың жоғары нысанын, сондай-ақ

осы ғаламдағы барлық нәрсені жаратқанға мойынсұну және оны сезіну сезімдері алып тастайды, бұл медитацияда (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілуде) Құдай және Оның жаратқандарынан басқа ештеңе жоқ екендігіне көз жеткізу. Оқыту мен әдет қалыптастыру тұрғысынан үнемі ойланатын сенушілер төртінші кезеңге жетеді деп айтуға болады, өйткені үнемі еске түсіру арқылы нығайтылған медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) терең тамырлы рухани әдетке айналады.

Алайда, адамдардың ой толғанысы осы ғаламдағы әдемі де, ұсқынсыз да, ұлы мен елеусіз, жақсылық пен жамандықты қамтитын әдемі немесе талғампаздықпен салынған нысандар туралы ойлаумен шектеліп қалмауы керек. Қабылдау сонымен қатар ауыр, қорқынышты немесе алаңдаушылық тудыратын оқиғаларды қамтуы мүмкін, тіпті егер бағалау керісінше эмоционалды болса да. Ой толғаныс жағымсыз оқиғалардан алған сабақтарға шоғырлануы мүмкін және ойланушыға олардан қалай аулақ болуға болатынын үйретеді. Шындығында, қорқынышты көріністерге куә болу немесе жеке бастан кешкен қиындықтар адамды ойландырады және сабақтарды ғимараттың әсемдігі, өлшемі мен дәлдігін мысалға алғаннан гөрі тиімдірек болады.

Үшінші тарау

Исламдық меңзеушілік және қазіргі заманғы медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) рәсімдері

Трансцендентальды медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) іс-тәжірибесі және осыған ұқсас жосықтар соңғы жылдары Еуропада және Америкада өте танымал болды – бұл осы халықтар тарихында бұрын-соңды болмаған құбылыс. Бұл ежелгі шығыс және үнді тамыры бар медитацияның (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілудің) мұндай түрі сезімді, танымдық және табиғи ауытқуларға байланысты ауруды емдеуде өте жағымды әсер еткені анықталғаннан кейін пайда болды. Медитацияның (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілудің) дәлелденген бірнеше артықшылықтары бар және

олар шынымен де исламның ғибадат түрі ретінде ойлаумен байланысты. Қазіргі заманғы медициналық зерттеулер сонымен қатар исламдық тәсілдер, ережелер мен қалаулы мінез-құлық сенушілердің табиғи және жантанулық денсаулығын қорғауда олардың сөзсіз құндылығын көрсетті. Мысалы, сенушілер бес уақыттық намаздың алдында дәрет алудың нәтижесінде алатын дене тазалығының, жұма намазының алдында және некелік қатынастан кейін рәсіммен шомылудың (*гұсыл*) және басқа сүннет амалдардың нәтижесінде анық болатын тазалық.

Осыған байланысты С. Вулф өте қызықты және көрмелік зерттеу туралы хабарлайды, пациенттің сенімі тіпті есірткінің әсерін қалай қалпына келтіре алатынын көрсетеді.⁵ Қазіргі заманғы зерттеулер мазасыздық, жабырқау, қатты жалғыздық және өзіне деген сенімділікті жоғалтудың кепілі болып табылатын созылмалы психологиялық стресстің адамның барлық ауруларға қарсы иммунитетіне елеулі із қалдыратынын дәлелдеді. Зерттеулер психонейро-иммунологияның жаңа пәнінің пайда болуына әкелді, ол алғаш рет екі түрлі мамандандыруды, яғни әлеуметтік ғылымдар мен психология салаларын және адам иммунологиясының химиясын біріктіреді.⁶ Қарапайым медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) нұсқауларды мыңдаған жылдар бұрын индустар мен буддистер біліп, ұстанған.

Психофизиологиялық, яғни жантабиғилық өлшеудің ең жаңа әдістерін қолдана отырып, клиникаларда және медициналық зертханаларда көптеген тәжірибелік зерттеулер жүргізілді Трансцендентальды медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) сияқты концентрациялық медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) шынымен де медициналық төңкеріс болып табылатындығын, науқастар өздерінің ауруларын емдеуде және жантанулық өмірін байытуда өздерінің ақыл-ой, танымдық және рухани күштерін қолданатындығын дәлелдейді.

Еуропа мен Америкада танымал бола бастаған медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) мен бәсеңдеу туралы кітаптар мен білім беру аудиолары мен бейнефильмдеріндегі терапевтер берген нұсқаулар сенім мәнбісін қолданумен біріктірілген, мұсылман дінін ұстанушыларға ұқсас. Құдайдың рақымы, Оның ұлылығы мен жара-

тылысының дәлдігі туралы ой жүгіртіп, Құдіретті мадақтау мен мақтау сөздерін тоқтамай қайталайтын ғибадат намаз. Ой жүгіртетін, машықтанатын мұсылман ең аз уақыт пен күш жұмсап, медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу)ның жоғары деңгейіне жете алады. Бірнеше минут ішінде керемет дауыспен айтылатын Құранның поэтикалық сөздерін тындау өте жақсы медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу)ға тепе-тең келеді. Доктор Ахмед Элькади АҚШ-тағы Флоридадағы Акбар клиникасында өткізілген бірқатар күрделі эксперименттерден кейін, мұсылмандар Құран аяттарының оқылуын тындағанда, олар арабша сөйлейтіндер ме, жоқ па, олар барлық физиологиялық өзгерістерді бастан кешіреді деген қорытындыға келді. Стресс пен уайымнан, сондай-ақ жылы тыныштық сезіміне еніп ауруға қарсы иммунитеттің жоғарылауынан және трансценденталды медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) туралы бұрын сипатталған басқа өзгерістерге түседі.⁷

Исламдық ғибадат түрі мен Шығыс пен Батыс медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу)сының басқа түрлері арасындағы меңзеушіліктің ұқсастығы іс жүзінде тек үстірт, өйткені исламдық ойлаудың негізі – Құдайдың бірлігіне деген сенім. Исламдық ойлау жаратылыс туралы ой жүгірткеннен Жаратушыға дейінгі прогреске негізделген. Бұл тегіс рационалды қозғалыс. Ой толғаныс – бұл барлық когнитивтік және рухани қабілеттер құдіретінің нағыз танымына ұмтылу жолымен белсендірілетін рухани практика. Бұл бұзылуды емдеу үшін ақылға қонымсыз немесе эмоционалды әрекет емес, сондай-ақ денені азаптайтын ауыр жаттығулар емес. Сенушілер бұл әлемдегі кез-келген атом Құдіретті дәріптейтінін және мадақтайтынын біледі. Құран Кәрімде: «Жеті көк және жер, сондай-ақ ондағы болғандар, Аланы пәктейді. Оны пәктеп, мақтамайтын еш нәрсе жоқ. Бірақ сендер олардың тасбихтарын (пәктеулерін) түсіне алмайсыңдар. Шынында Алла өте жұмсақ, аса жарылқаушы!» (17:44) Құдайға ғаламды дәріптеу туралы түсінік бере алмаса да, олар өздерінің және басқа жаратылыстардың дәріптеуі арасындағы үйлесімділікті сезінеді. Бұл сезім ойлануды жалғастыра отырып, рухани биіктікке жеткенше және кез-келген дүниелік бақытпен салыстыруға болмайтын қуаныш пен рухани ләззат сезімін сезінгенге дейін тереңдей түседі.

Төртінші тарау

Құран және Құдайдың жаратылысы туралы толғаныс

Құдайдың жаратылысы туралы ойлау – исламдағы ең үлкен құлшылық түрлерінің бірі. Осылайша, көптеген Құран аяттары кез-келген темперамент пен рухани күйге жүгіну үшін әртүрлі әдістерді қолдана отырып, осы әрекетке шақырады. Мұндағы мақсат әртүрлі әдістер арқылы адамдарды ғаламдағы Раббыларының белгілеріне терең және әсерлі жүректермен куә болуға шақыру.

Алайда, нағыз исламдық ой толғаныс тек Құдайға сенетін жүректен және Оған және Оның жоғары қасиеттеріне бағынатын ақыл-ойдан бастау алады. Бұл жалғыздықтың (*таухид*) мызғымас сенімі, бұл әлемді жаратқан, басқаратын және қолдайтын Құдіреті шексіз Құдай екеніне куәлік ету. Исламдық ойлаудың рухани саяхатына шықпас бұрын Құдайға мықты шексіз сенімділікті орнату өте маңызды, өйткені бұл сенушіге бағыт беруші нұр болады, сонымен қатар оның адасуына жол бермейтін берік тамыр болады.

Құран көптеген жолдармен адамның жүрегін жұмсартуға тырысады. Соның бірі – Алланың рақымы мен нығметтерін еске салу. Осылар туралы ойлау мейірімділік пен сүйіспеншілік сезімін тудыруы мүмкін. Құдайға деген мейірімділік пен сүйіспеншілік туралы ойлау туралы ескерту адамзатқа және осы әлемді мекендейтін барлық жаратылыстарға сезімтал, ризашылық пен дана адамдардың жүректерін бірден қозғайды. Осы өлең жолдарының көпшілігі «Олар көрмеп пе еді?» немесе «Олар көрмейді ме?» деген сұрақтан басталады. Мысалы: «Олар, түйеге қарамай ма, қайтып жаратылған? Олар, аспанға қарамай ма, қайтіп көтерілген? Олар, тауларға қарамай ма? Қайтіп тігілген? Олар, жерге қарамай ма, қайтып төселген?» деген сұрақтан басталады. (88: 17-20)

Керісінше, кейбір аяттар ақыл-ойды сергек етіп көтермелеу мен мадақтауды ұсына отырсада, олар әлем жаратылысы туралы ой және Құдайдың сансыз нығметтерін еске түсіретін ештеңеге меңземейді. Сондай-ақ Құран адамдарды туа біткен эстетикалық сезімді ояту арқылы ғаламдағы Құдайдың белгілері туралы ойлауға шақырады, мысалы 35:27-28 аяттай,

бұл адамдардың сұлулығын байқауға мүмкіндік беретін шынайы сезімдер мен эмоцияларды жердегі барлық нәрселердің – әртүрлі түстер мен реңдер, өсімдіктер, жануарлар немесе тіпті жансыз заттарды сезіп шабыттандыруға бағытталған. Немесе малды асырау және пайдалану үшін оларды жасауда адамзатқа өзінің жағымды жақтарын көрсеткеннен кейін, Құдай құлдарына олардың сұлулығы туралы ойлануды ескертеді, мысалы: «Ол сондай Алла, әр нәрсенің жаратылысын көркемдестірді. Адам баласын жаратуды балшықтан бастайды». (32:7)

Алайда, ойлану деңгейіне қатысты ең маңызды мәселе – Құдайдың өзі жаратылыстарының бір бөлігіне ант беруі. Бұл осы жаратылыс туралы ойлануға, оның тереңдігін зерттеп, мазмұны туралы терең ойлауға арналған ең үлкен шақыру. Құдіреті шексіз Құдай таңға, іңірге, айға, інжір мен зәйтүнге, желге, жұлдыздарға, аспанға, күннің үзілісіне және азаятын түнге ант береді.

Жалпы, аспан мен жер туралы ой қозғауға шақыратын, жалпы адамзат баласы ең маңызды жаратылыс болып саналатын болса, сонымен бірге адамзаттың жаратылысы туралы ой қозғауға арналған көптеген аяттар бар. Қатыгез жүректі және тәкаппарларға қатысты Құранда оларға ұқсас келеңсіз сұрақтар қойылады: «Адам баласы өздерін бір тамшы судан жаратқанымызды көрмей ме? Сонда да ашық қиқарлық істейді». (36:77) «Расында адамзатты көркем бейнеде жараттық». (95:4) Құдіреті шексіз Құдай ант береді: «Көк пен жердің Раббына серт. Шүбәсыз бұл, сендердің сөйлегендерің сияқты рас». (51:23)

Оқу, есте сақтау, эмоциялар мен мотивтер сияқты әсерін зертханада жазуға болатын қарапайым психологиялық құбылыстарды психология әлі толық түсінбейді. Сонымен қатар, адамзаттың нақты биологиялық және материалдық қырларын тек үстірт деңгейде түсінуге болады.

Адамдар өздерін қалайша керемет түрде жаратуға соқыр бола алады деген сұрақ туындайтын илаһи шақыру – «Ал сендер өздерінді көрмейсіңдер ме?» (51:21) – әрқашан жаңа ашылғандағыдай жаңа әрі күрделі болып қала бермек.

Бесінші тарау

Меңзеушілік шексіз ғибадат түрі ретінде

Аспандар мен жерді және оған кіретіндердің барлығын жаратылыс туралы ойлау – уақыттың, орынның немесе табиғаттың өзгеруіне кедергі бола алмайтын практика. Бұл құлшылықтың еркін, шектеусіз түрі. Бұл сондай-ақ жүректі жандандыратын және ақыл-ой әлемдегі Құдайдың белгілерін өз Жаратушысына және Раббысына шолу жасаудан көтерілгенде қабылдауды жарықтандыратын танымдық және әсершіл үдеріс. Меңзеушіліктің нақты мәні осындай.

Құран жаратылыстың басталуы туралы ой жүгіртуге шақырады: «Жер жүзінде кезіндер де жаратылыс қалай басталғанын көріңдер. Тура солай Алла ақырет өмірін де жаратады. Расында Алланың әр нәрсеге күші жетеді де». (29:20) Құран сенушілерді қазіргі күн туралы ойлауға шақырудан басқа, оларды жойылып кеткен қауымдардың тағдыры туралы ойлауға шақырады: «Олар жер жүзінде кезіп, өздеріне бұрынғылардың соңының не болғанын көрмей ме? Негізінен олар, бұлардан күштірек еді де олар, жерді қопарып, олар оны; бұлардың дамытуынан көрі көбірек дамытқан еді. Оларға ашық дәлелдер мен елшілер де келген еді. Сонда Алла, Оларға зұлымдық еткен емес. Бірақ олар өздеріне зұлымдық етті». (30: 9) Құранда мүміндерге осы дүние туралы ойлауды бұйырған кезде, ақырет туралы ой жүгіртуге де шақырады: «...Алла (Т.) сендер түсінер деп аяттарын өстіп баян етеді. Дүние, ақыретте ойланыңдар». (2:219-220)

Құран ойлау еркіндігіне қатысты және адамның қолы аспан, таулар мен теңіздер сияқты ешқандай рөл атқармайтын табиғи жаратылыстар туралы ой жүгіртуге шақырады. Құран сондай-ақ сенушілердің назарын адамдарға берілген нығметтерге аударады. Құдай ашқан табиғи заңдылықтардан тыс кез-келген адамның ашуы немесе өнертабысы ешқашан бола алмайды. Мысалы, «Раббыларың сондай Алла; өзінің кеңшілігінен несібе іздеулерің үшін теңізде кеме жүргізеді. Өйткені, Ол, сендерге өте мейірімді». (17:66) Сонымен қатар, Құдай Құран Кәрімде адамдарды жаратқан және адамның ақыл-ойы мен қолынан шыққан барлық нәрсені Ол жаратқан деп айтады: «Алла сендерді де, жасаған нәрселеріңді де жаратты». (37:96) Әлем туралы ойлау – бұл шектеусіз рухани іс-әрекет.

Алайда, бұл әлемде мұсылмандардың қызығушылығын тудыратын және олардың сенімдерінің маңызды жақтарын қалыптастыратын көрінбейтін тіршілік пен құбылыстар бар.

Алтыншы тарау

Көрнеу туралы меңзеушілік және оның шектері

Исламдық меңзеушілік ғибадаттың еркін түрі болып саналады, өйткені адамның басынан өткеретін немесе елестететін нәрсесінде шектеулер жоқ – ол күн, өзендер мен планеталар, періштелер мен жындар сияқты көрінбейді – дегенмен, бір шектеу бар, яғни Құдайдың Өзі туралы меңзеушілік. Бұған тыйым салынып қана қоймай, бұл тіпті мүмкін емес, өйткені оның шын мәнінде Құдайдың өзінен басқа ешкім білмейді. Алла Тағала Құранда Өзі туралы: «Көктер мен жердің жаратушысы; сендер үшін өз жыныстарыңнан жұбайлар жаратып, хайуандар үшін де жұптар жаратушы. Өстіп сендерді өсірді. Еш нәрсе Ол сияқты емес. Ол Алла, әр нәрсені естуші, толық көруші». (42:11)

Құдай адамзатты шектейтін уақыт пен кеңістіктің шектеулерінен бос. Шынында да, адамдар белгілі бір уақыт пен орынға сілтеме жасамай, оқиғаны көз алдына елестете алмайды және ешнәрсені өзінің бұрынғы тәжірибесіне сілтеме жасамай елестете алмайды. Адамдар әлі күнге дейін оларды адам ретінде сипаттайтын ми мен жүйке жүйесі туралы өте аз біледі. Олардың ақыл-ойы, жаны мен психикасы туралы білім жасырын құпиялар мен қорғалатын қазына болып табылады. Ғалымдар сондай-ақ Құдай Илаһи туралы кім елестетсе де, ол одан мүлдем өзгеше екенін растайды. Ибн Аббас айтты: «Кейбір адамдар Құдіреті шексіз туралы ойлауға тырысты, бірақ пайғамбар оларға: Құдайдың өзін емес, Құдайдың жаратылысы туралы ойландар, өйткені сен Оған ешқашан оның ақысын бере алмайсың», – деген.⁸ Алланың сипаттары Оның болмысымен бірдей сипатта болады. Алла Өзінің Құдайлық болмысы, Құдайлық қасиеттері туралы шындықты Өзі ғана біліп және түсіне алады.

Біздің әлем үлкен құрсаққа ұқсайды, мұнда дене құрсақтағы плацентата сияқты рөл атқарады. Өлім сағаты келгенде, жан әлемдегіден гөрі

анағұрлым үлкен және күрделірек болатын тосқауылда өмірдің жоғары өлшеміне көшеді, ол енді денеге қажет болмайды (жаңа туған нәрестеге енді қажет болмайтын құрсақтағы баланың жолдасы сияқты), ал денесі жерленеді. Осылайша, адамдар зымыран тәрізді бір сатыдан жоғары сатыға ауыса береді, оның бір бөлігі әр кезеңнің соңында және оның отынын тұтану кезінде оны негізгі денесінен тезірек шығып кету үшін салмақты жеңілдетіп және энергияны үлкейтіп бөлінеді. Сол сияқты жұмақтың рахаты мен оның барлық жемістері, бұлақтары мен сұлулықтары біздің қазіргі әлемімізде өз теңеулеріне ие, бірақ, әрине, олар жұмақта ұсынылған нәрселермен салыстырғанда ұсақ-түйек нәрсе.

Көптеген бұрынғы және қазіргі ғалымдар мен табынушылар өлім, тосқауыл және ақырет туралы ой жүгірту тәжірибелерін жазды. Мұсылман бұлар туралы және ақырет ләззаттары туралы ойлануы мүмкін, олардың шындықтары адам еркіне сыймайды, өйткені бұл жаратушылар емес, жаратылыстар. Бұл ғаламда Жаратушы Құдайдан және оның жаратылысынан басқа ештеңе жоқ. Осылайша, сенушілерге илаһи болмыс туралы ойлауға тыйым салынады, бірақ олар барлық нәрселер туралы еркін ойлана алады.

Жетінші тарау

Ойлаудың жеке деңгейлері

Адамдардың ойлау деңгейлері әртүрлі. Ойлау мен медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) тереңдігіне әсер ететін бірінші мәнбі адамның сенімі мен оның Құдайға жақындығына байланысты. Жеке адамның Құдайға деген сенімі, сүйіспеншілігі және оны қастерлеуі қаншалықты үлкен болса, соғұрлым жаратылысқа тереңірек үңіліп, ой жүгіртеді.

Екінші мәнбі сенушілердің жеке басына және олардың туа біткен қабілеттеріне байланысты. Бұл сапа көбінесе жүйке жүйесінің табиғатына байланысты. Интроверттер («интроверт» – шулы тобырдан жалғыздықты жақсы көретін және мінез-құлқы анағұрлым тұйық адам) адамдармен араласуды қажет етпейтін іс-әрекеттерді жақсы көреді, мысалы, жалғыз

оқу, бақшада немесе кітапханада жұмыс жасау сияқты қызықты іс-шараларға қатысады. Олар өздерінің күнделікті жұмысынан жалықпастан ләззат алады. Егер олар медитацияға (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілуге) сенушілер болса, онда олар басқа адамдарға қарағанда жаратылысқа тереңірек ой жүгірте алады.

Экстраверттерде («экстраверт – ашық және көпшіл адам, ол назар орталығында болуды жақсы көреді) жүйке жүйесі бар, оның ретикулярлы түзілуі мидың жоғарғы орталықтарына баратын жүйке сигналдары мен тітіркендіргіштерін тежейді немесе әлсіретеді. Демек, және алдыңғы түріне қайшы, мұндай адамдарға қоршаған ортада қарқынды және қызықты тәжірибе қажет. Алайда, бұл автоматты түрде экстраверттердің деңгейі төмен дегенді білдірмейді. Шынында да, олар жүйке-жантанулық жүйесінің арқасында адамдармен араласуды, достасуды немесе көпшілік алдында сөйлеуді талап ететін исламдық бастамалардағы интроверттерден асып түсуі мүмкін.

Ойлаудың тереңдігіне әсер ететін үшінші фактор мәнбі – жантанулық мәнбі. Шынында да, ойлану жан тыныштығы мен оның рахаттануын, сондай-ақ жантанулық және табиғи денсаулықты қажет етеді. Деннің саулығы ой толғанысының тереңдігін арттыру үшін өте маңызды. Шынында да, науқас адам, шектен тыс семіздік немесе нашақорлықтан зардап шегетін адам өзінің рухани мәртебесін жоғары ойлану деңгейіне көтере алмайтыны анық. Мазасыздық, жабырқау, уайымға салыну немесе кез-келген басқа жантанулық ауытқулармен ауыратын сенушіден жоғары шоғырланумен ойлауға болмайды. Төртінші мәнбі – бұл сенушілерге қоршаған ортаның әсері және олардың күнделікті өмірдегі қажеттіліктер мен мәселелерімен қалай айналысатындығына және бұл қажеттіліктердің олардың ойлау қабілетіне қаншалықты кедергі келтіруі немесе арттыруы мүмкін екендігі.

Бесінші мәнбі – бұл мәдениеттің әсері. Кейбір мәдениеттердің балаларды тәрбиелеу практикасы, олар исламдық болсын болмасын, өз халқына балалық шақтан бастап табиғи және жасанды көркемдік сұлулықты сүйуге және бағалауға баулиды. Осындай мәдениеттерде өскен ересектер өз уақыттары мен ақшаларының көп бөлігін көркем пейзаж сияқты нәрселермен ләззат алуға және ойлануға жұмсайды немесе олар әдемі

сурет сатып алады. Екінші жағынан, өз халқын әйелдердің табиғи сұлулығынан тыс, сонымен қатар поэзия мен жергілікті музыканы ұнатуға тәрбиелейтін мәдениеттер бар. Біздің көптеген мұсылман қоғамдарының екінші санатқа енуі қынжылтады. Алтыншы мәнбі адамдардың ойлау нысандарымен қаншалықты таныс екендігіне және оны білуіне байланысты. Олар медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) нысандарын өздеріне жақын жерде таңдап, бағалайды.

Жетінші мәнбіге біз өзімізді қоршаған адамдардың мысалдары кіреді. Пайғамбарымыз айтқандай: «Адам өзінің серігіне ұқсайды, сондықтан сен кіммен достасқаныңда абай бол».⁹ Бұдан әрі, данышпанның серік болуының рухани әсері шәкіртінің дүниетанымын күрт өзгертіп, исламдық медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) қабілетін арттыра алады. Ойлаудың тереңдігіне әсер ететін сегізінші фактор мәнбі – бұл ойлану мен медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) нысанының табиғаты. Кейбір табиғат құбылыстары адамның жантанушылық және рухани қырларын түпкілікті шайқап, олардың жүректері мен ақыл-ойларына таңа отырып, ой мен күшті сезімдерді бірден ынталандырады.

Ақырында, ойлау нысандары туралы білім мен түсінік терең ойлануға түрткі бола алатын болса да, керісінше болуы да ғажап емес, яғни нысанымен өте таныс болу оны ойлауға кедергі болуы мүмкін. Біздің қоршаған ортамен танысуымыз неғұрлым көбірек болса, біздің көзқарасымыз бен түсінігімізге перде соғұрлым ауыр болады және біз өте маңызды нәрселерді байқамаймыз немесе есте сақтай алмаймыз. Осы мәнбілердің кез-келгенінің маңыздылығы, сөз жоқ, замандастардың өз жағдайларына байланысты. Алайда, егер адамдар шын жүректен және жоғары ынта-жігермен болса, олар Құдайға құлшылық ету мен оның жаратылысы туралы ойлау жолындағы барлық кедергілерді жеңуге бағытталатыны сөзсіз.

Сегізінші тарау

Тәжірибелік ғылым және дін: ғарыштық заңдар

Құдай жаратқан дүниені ойлауға ислам берген жоғары позицияны қарастырғанда, жүректері, құлақтары, көздері мен ақылдары Алланың ерекше белгілеріне жабық болған адамдардың қайғылы жағдайын түсінеді, бірақ бұлар олардың алдында көрсетілген, күндіз де, түнде де бүкіл әлемді аралап: «Көктерде және жерде қаншалаған дәлел бар. Адамдар оған көңіл бөлмей өтеді». (12:105) Бірақ бұл білім оларды үстірт сыртқы қырлардан шығармайды немесе жаратылыс кереметтерінен Жаратушыға жеткізбейді. Құран Кәрімде оларды былай сипаттайды: «Олар дүние тіршілігінен көрініп тұрғанын біледі де өздері ақыреттен кәперсіз». (30:7)

Сенушілердің жүрегін қоздыратын нәрсе – бұл кішкентай құмырсқаның химиялық тілін табу немесе үлкен планетаның орбитасын ашу болсын, Құдайдың жаратылысын басқаратын Құдай заңдары туралы білетін құпиялары. Құдайдың барлық адамдардың жүректеріне қондырған осы туа біткен табиғаты қазіргі кейбір ғалымдардың табынушыларға ұқсас тілде сөйлеуінің себебі болса керек. Мысалы, Сесил Хаман Балтимор құсының ұясын және оған бейнелеу өнерін кім үйреткенін сұрайды. Ойлау мен зейінді бақылау арасындағы байланысты ашу үшін, Ибн аль-Қайим құмырсқалар мен олардың іс-әрекеттерін бақылауға және ойлауға өте қызығушылық танытқан адам айтқан қызықты анекдотты айтады. Ол ғылыми эксперимент жүргізді, соның нәтижесінде құмырсқалардың сөйлесу тілі ерекше және олар қате ақпарат әкелген адамға қатаң жаза тағайындайды және осылайша құмырсқалар қауымын адастырады деген қорытындыға келді. Ол сияқты ғалымдар көзге көрінетін жаратылыстар туралы ой жүгіртумен тоқтамай, абстрактілі ұғымдар туралы, оның ішінде ойлану үдерісі туралы ой жүгіртті. Мысалы, аль-Ғазали жаңа туған нәрестелердегі ақыл-ой қабілеттерін шектеудегі құдіреттің даналығы туралы ойлады.¹⁰

Ғарыштық заңдарды нысанды түрде іздеуді, діни наным айырмашылықтарына қарамастан, ойланушы табынушы да, қазіргі ғылым да бөліседі. Шынында да, ғаламды басқаратын заңдар мен принциптерді заманауи тәжірибелік ғалымдар ғарыштық оқиғаларды үлкен дәлдікпен

болжауға көмектесу үшін іздейді. Алайда, мұсылман зерттеушілері өз жұмыстарына шынайы ниеттілік танытқан кезде, олардың зерттеулерге деген ынталары және олардың нәтижесіндегі сыйақысы мұсылман емес әріптестеріне қарағанда әлдеқайда маңыздырақ болады. Шынында да, олар материалдық, биологиялық және психо-элеуметтік құбылыстардың ішіндегі күрделі қатынастарды анықтаған кезде және олардағы Құдайдың жұмысы мен Оның заңдарын бақылайтын болса, олар шын мәнінде ғибадат студияның ең жоғарғы түрін орындайды. Оларға Құран Кәрімнің сөздерін қолданыңыз: «Шын мәнінде құлдарынан ғалымдары; Алладан қорқады. Рас Алла өте үстем, аса жарылқаушы». (35:28) Егер мұндай студенттер өз зерттеулерін шын жүректен Құдайға қызмет етуге бағыттайтын болса, олардың барлық бақылау, медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) және ойлау әрекеттері (зертханада немесе далада орындалып) үлкен сыйақы алады.

Өкінішке орай, мұсылман студенттері бұл қасиетті хабарды түсінбейтін сияқты және табандылық болмаса көп нәрсеге қол жеткізе алмайтындықтарын түсінбейді. Егер мұсылман зерттеушілері өздерінің бақылау және ойлау міндеттерін Құдайдың ризашылығын қамтамасыз ете алатын ғибадат түрі ретінде қарастырса, онда олар одан да ынталы болар еді. Егер сенуші адамзатқа пайдалы нәрсені ойлап тапса, Құдай оны үнемі қайырымдылық ретінде қарастырады; ол үшін бұл өмірде де, ақыретте де марапатталады – өйткені оның жұмысы оны қолданатындардың барлығына да пайдалы болады. Мұсылман жүргізген кез-келген зерттеу Пайғамбарымыздың «Білім іздеу-әр мұсылманның міндеті» деген директивасын ұстану болып табылады.¹¹

Тазартылған тұрақты ойлаудың (ғибадаттың дамыған түрі ретінде) және ғылыми білімнің прогресі арасындағы оң байланыс мұсылман әлеміндегі істәжірибелік ғылымдардағы прогресс тарихымен расталады. Шынында да, әр салада мұсылман ғалымдарының ашқан жаңалықтары мен өнер табыстары Еуропаға қазіргі өркениеттің негізін қалайтын ғылыми әдісті үйреткені даусыз. Құдайдың жаратылысы мен оның ғаламды қолдайтын заңдары туралы ойлау сол ғылыми ренессанстың негізін қалаған заманда, мұсылман әлемінде істәжірибелік ғылымның дамуының көптеген мысалдары бар. Бұл физикалық және рухани үйлесімді және біртектес қарым-қатынаста болатын, адамзаттың парасатты жануар және рухани

болмыс ретінде туа біткен қос табиғатын жүзеге асыруға негізделген, жетілген, теңдестірілген өркениет болды.

Исламның және оның өркениетінің рухани тамырларының жат болуы ең өкінішті, өйткені бұлар табиғи және рухани, ғылым мен діннің қайғылы бөлінуіне алып келді. Адамзаттың білімі мен діні өзінің құдіреті шексіз Құдайға мойынсұнудың астында бұрын-соңды болмаған үйлесімділік танытқан кезде ислам басшылығымен өркендеген теңдестірілген өркениет ешқашан болған емес. Ертедегі мұсылман ғалымдары арасындағы ғылым мен діни нанымның сау үйлесуі мен қазіргі зайырлы әлемдегі және халықаралық ғылыми қоғамдастықтың қазіргі жағдайы арасындағы қарама-қайшылықты көре аламыз. Өкінішке орай, көптеген «секуляризацияланған» мұсылман ғалымдары да батыстық үлгіге сүйеніп, оны қабылдады. Соған қарамастан және күлкілі түрде, мұсылмандар өздерінің адамдық, әлеуметтік және ғылыми пәндерін исламдық рухани, этикалық нормалармен батыл интеграциялаудан аулақ болып жатқан кезде, қазіргі зайырлы әлем ғылымдар, дін және секуляризация арасындағы алауыздықтың салдарынан туындаған әлеуметтік әлсіреуді мойындай бастады.

Бастапқыда дінді төмендету және оның орнын басу үшін келген Батыс ғылымындағы соңғы жаңалықтар, өз кезегінде, жаңа ғылыми революцияға және осы бұрынғы ұстанымға қайта оралуға себеп болды. Бір қызығы, бұл үдерісті нақты ғылымдардың «патшасы» физика басқарды. Өкінішке орай, өз мамандануының сыртқы қабаттарына терең еніп, оның өзегіне жету үшін өте аз ғалымдар өздерінің табиғатты бағындырудағы тәкаппар позицияларына күмәндана бастады. [Батыс] ғалымдарының көпшілігі өздерін атеист деп атағанымен, әйгілі бір ғалым: «Аз ғылым адамдарды Құдайдан алыстатады, бірақ ғылымдардың көптігі адамды Құдайға қайтарады», – деген болатын.¹² Ғылыми прогресс адамның іс-әрекеті мен илаһи басшылығының тепе-теңдігіне негізделмейінше, адамзатқа бақыт әкелетін тиісті реформаға толықтай жету мүмкін емес. Шынында да, бұл ғалымдардың бүкіл жаратылысқа деген сүйіспеншілікті, міндеттемелерді және біртұтастыққа қайта оралудың жалғыз жолы. Осыған байланысты Құран Кәрімде: «Және де Ол, өз тарапынан сендер үшін көктердегі әрі жердегі барлық нәрсені іске қосты. Шын мәнінде осыларда түсінген ел үшін белгілер бар». (45:13)

Тоғызыншы тарау

Қорытынды

Мен Құдайдың жаратуы туралы *тафаккурдың* немесе медитация (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілу) мен ой жүгіртудің барлық мұсылмандар үшін діни парыз ретіндегі маңызын және Құран мен Мұхаммед Пайғамбардың хадистерінде мұсылмандарды Құдайға ұдайы құлшылық етуге шақыратын ілімдер мол екендігін ашып көрсетуге тырыстым. Бұл ілімдерде осы мүбәрак іспен айналысатын ғибадат етушілерді мадақтау және өз жаратылыстары мен өмір сүріп жатқан әлемінің жаратылысы туралы ойланбайтын кәпірлерді айыптау сияқты барлық әдістер қолданылады. Егер мұсылмандар өздерінің рухани ағарту және көрнекі тану (*шухуд*) сатысына трансцендентальды саяхаттарында адал ғибадат етушілердің рухани жолымен көтерілгілері келсе, онда олар терең медитациялы (яғни адамның өзінің ішкі әлеміне қалтқысыз үңілулі) ойлаудың орнын таба алмайды. Шынында да, олар өздерінің ойлау қабілеттерін сезімді қабылдаудан нақты көрнекі танымға дейін біртіндеп жетілдіре отырып, олардың жүректері мен ақыл-ойлары құдіреттің құдіреті шексіз сүйіспеншілігі мен мадақтауына толы болатын берекелі кезеңге жетеді және оларды физикалық көзқарастарымен де, көріністерімен де көреді. Бұл ғаламдағы барлық нәрсе Құдайға толығымен бағынады, оның еркіне бағынады және оның мейірімімен беріледі деген руханитүсінік. Көптеген мұсылман ғалымдары мен данышпандары куәлік еткендей, осы деңгейге жеткен құлшылық етушілер адамдардың ең бақыттысы.

Батыс жантануы, жалпы алғанда және («психотерапия» (ежелгі грек тілінен аударғанда ψυχή «жан, рух» + θεραπεία күтім, емдеу)) психотерапевт немесе клиникалық («клиника» ежелгі грек тілінен аударғанда κλινική (τέχνη) «төсектегі науқасқа күтім жасау, емдеу») жантанушы жүзеге асыратын жантанушылық түзетудің негізгі әдісі, жалпы мағынада бұл адам қолданатын әдістер мен әдістердің жиынтығы. психотерапевт адамның жанәсерленушілік жағдайын, оның мінез-құлқы мен қатынасу қасиеттерін өзгерту, оның әл-ауқатын жақсарту және қоғамға бейімделу қабілетін арттыру), атап айтқанда, көптеген жылдар бойы орынсыз, пайдасыз немесе кейде тікелей зиянды деп танылған зайырлы теориялар

мен тәжірибелерден адасып келді. Алайда, қазіргі заманғы когнитивтік төңкерістің пайда болуымен Батыс психотерапевттері өз пациенттерінде сана мен ақыл-ойдың үлкен әсерін мойындай бастайды, бұл олардың діни және рухани сенімдерін құрметтеуге мәжбүр етеді. Осылайша, көптеген жылдар бойы жансыз теориялар шөлінде жүргеннен кейін, психотерапия, яғни жанды емдеу әсерленушілігі бұзылған адамдарға көмектесу үшін үнемі қолданылып келген танымдық сауықтырудың ақыл-ой тәжірибесіне қайта оралады. Бұл танымдық емдеу әдістерді біздің ежелгі мұсылман дәрігерлеріміз бен емшілеріміз мұқият зерттеп, сипаттап берді. Көптеген жас ғылым студенттері ғалымдар жаңа технологияларды ойлап табуға немесе жаңа құбылыстарды ашуға ұмтылған кезде эмпирикалық, индуктивті және дедуктивті әдістердің қадамдарын қатаң ұстануы керек деп ойлайды. Алайда, мәселені анықтау, болжамды тұжырымдау, істәжірибе жасау және мәліметтер жинау және болжамды тексеруге арналған нақты анықталған қадамдар – бұл барлық жаратылыстану ғылымдарының студенттері мұқият зерттейтін жай нұсқаулар. Шын мәнінде, көкейкөзді қамтитын терең ойлау мен ой толғау ғалымдардың мойындағысы келетініне қарағанда жиі кездеседі.

Мұсылман кәсіпқойлары болғандықтан, біз осындай зайырлы үрдісті ұстануымыз керек. Жантанулық оқиға немесе теория («теория» (грек тілінен θεωρία «қарау, зерттеу») – мәнбілерді тәнік түрде түсіндіруге, үдерістерді талдауға, олардың дамуын болжауға және реттеуге мүмкіндік беретін көзқарастардың, пайымдаулардың, ережелердің реттелген және негізделген жүйесі; зерттеу пәні туралы білім қорытылып, жүйеленетін және ұғымдар, категориялар, пайымдаулар, қорытындылар тұжырымдалатын таным деңгейі) («эмпирикалық» деректер (ежелгі грек тілінен εμπειρία [empeiria] «тәжірибе») – сезім мүшелері арқылы, атап айтқанда, бақылау немесе тәжірибе арқылы алынған деректер) тәжірибелік дәлелдермен бірнеше рет расталған болса да, біз өзімізді осы жантанулық шындықты жаратқан туралы еске түсіруіміз керек және осындай принцип үшін құдайлық даналықты іздеуіміз керек. Кезкелген оқыту теориясын немесе практикасын қабылдау кезінде біз оны әрдайым Құдайдың бізге білім беру және оған шүкір ету үшін таңдаған принциптері мен тәсілдеріне жатқызуымыз керек, өйткені бірде-бір адам оның рұқсатынсыз білімнің кез-келген түріне Құран айтылғандай ие бола алмайды.

Автор

МАЛИК БАДРИ - Суданның Ахфад университетінің жантану кафедрасының құрметті профессоры, қазіргі уақытта Түркиядағы Стамбул Займ Университетіне жөнелген. Ол Малайзия Халықаралық Ислам Университеті - Исламдық ашылған білім және гуманитарлық ғылымдар факультетінің Ибн Халдун кафедрасының иегері. Білікті терапевт, ол әртүрлі халықаралық университеттерде профессор, кафедра меңгерушісі, факультет деканы және проректордың міндетін атқарушы болды. Ол ЮНЕСКО-ның Психология Жантану бойынша бұрынғы сарапшысы, Эфиопия Педагогика Институты (1973–74); Дәстүрлі медициналық практика комитетіндегі ДДСҰ сарапшысы (1980–84). Кітаптар мен көптеген мақалалардың авторы, ол көптеген марапаттарға ие болды, соның ішінде 2003-жылы Судандағы ең жоғары академиялық марапат - академиялық шеберлікке арналған Зубайр сыйлығы.

Қолданылған әдебиеттер

1. Дж.Экклс, мидың эволюциясы: Өзін-өзі құру (Лондон: Routledge Publishers, 1991).
2. Сол жерде.
3. Дж.С. Пирс, Эволюцияның соңы (Сан-Франциско: HarperCollins Publishers, 1992), 103-ші және 104-ші беттер.
4. А. Т. Веck, танымдық терапия және әсерленгіш бұзылыстар (Нью-Йорк: New American Library, 1976), 29-шы және 35-ші беттер.
5. С.Вулф, «Ұсыныстар мен себепші болудың химиялық агенттерінің адамға әсері: плацебоньң фармакологиясы», Клиникалық зерттеу журналы 29 (1950), 100-ші және 109-шы беттер.
6. Дж. П. Пинель, Биопсихология (Бостон: Allyn & Bacon, 1993), б.591–593.
7. Ахмед Элькадидың «Теріс әсерленушіліктерді жоюға арналған Құран түсініктері: Құранның емдік әсерінің тағы бір қыры», 5-ші Халықаралық Құран мен Сүннеттің ғылыми белгілері конференциясында ұсынылған жарияланбаған мақаласын қараңыз, Мәскеу, Ресей, қыркүйек, 1993-ші жыл.
8. Ас-Суюти, Джала Әл-Дин, Әл-Джами Әс Сағир филь ахадис Әл-Башир Ән-Назир, 1-ші том, (Бейрут: Дар Әл-Фикр, 1981), 514-ші бет.
9. Абу Хурайра келтірген және Әт-Тирмизи жазып алған.
10. Абу Хамид Әл-Ғазали, Әл-Хикма фи махлюқат Аллах (Бейрут: Дар Ихья Әл-Улюм, 1984), 83-ші бет.
11. Әс-Суюти сөздерін Әл-Джами кітәбынан Анас келтірген, 2-ші том, 182-ші бет.
12. Луи Пастердің дәйексөзі.

ХИОН қысқаша кітаптар топтамасы, қысқаша түрде жазылған және оқырмандарға түпнұсқаның түпкі мазмұны туралы негізгі түсінік беруге арналған институттың негізгі жарияланымдарының құнды жинақтамасы.

Адамзат ұрпағы дағдарысқа ұшырады және біздің арамызда адамның азғантайы ғана біздің өмірімізде және жалпы әлемде не болып жатқанын түсінуге қабілетті. Бұл қалай болды және адамдар қалайша адамзатпен «байланыссыз» болды? Неліктен жабырқау, мазасыздық, қорқыныш және өзіне-өзі қол жұмсау сияқты жантанулық бұзылулар көбейіп келеді және әдеттегі бағыстық терапия («терапия» (көне грекше *θεραπεία* «<дәрігерлік> күтім, емдеу») – бұл ауруды немесе жарақатты, патологияны (патология (грек тілінен *πάθος* «азап шегу, бейнет, дерт») + *λόγος* «сөз; ұғым; оқыту») жою болып табылатын үдеріс) – тірі ағзадағы ауру үдерістері мен жағдайларын) немесе тіршілік әрекетінің басқа да бұзылыстарын, бұзылған тіршілік үдерістерін қалыпқа келтіруді, денсаулықты қалпына келтіруді және жақсартуды зерттейтін медицина ғылымының саласы) толқынға тосқауыл бола алмайды? Бұған жету үшін, алдымен біз, өз ішімізге үңіліп, өмірдегі өз мақсатымызды зерттеп, осы ұстанымды бүкіл адамзатқа таратуымыз керек. Қазіргі заманғы батыс жантануының жетістіктеріне және көптеген адамдарға көмектесетін терапия («терапия» (көне грекше *θεραπεία* «<дәрігерлік> күтім, емдеу») әдістерінің дамуына қарамастан, зерттелмеген бір бағыт – «адамның рухы» мен руханилығы, өйткені адамның ақыл-ойы сыртқы тітіркендіргіштерге жауап беретін «машина» деп қарау ыңғайлы.

Малик Бадри адамның ақыл-ойы мен оның адам рухымен байланысын зерттеуде оқырманды шынайы мағынаға сүйене отырып, ойлану, ой толғаныс және ой жүгірту іс-тәжірибесі арқылы өзін-өзі тануға, мақсат пен руханилыққа есік ашуға шақырады. рухани тәжірибе, сондай-ақ өзінің жаратылыстағы орны. Мұсылмандыққа құлшылық етудің басты орталығы болғанымен, бұл үлкен қызығушылық тудырады және руханият ұғымын ғибадат ретінде немесе өзін-өзі дамыту мен ішкі сауықтыру бөлігі ретінде зерттегісі келетін кез-келген оқырманға көмектеседі.

Др. Джереми Хензелл-Томас, Кембридж Университеті, Ислам зерттеулер орталығының ғылыми қызметкері (және бұрынғы қонағы): «Малик Бадри исламдық ойлау тәжірибесінің тереңдігі мен кеңдігін ашуда үлкен қызмет атқарды. Меңзеушілікпен айналыса отырып жоғары қабілеттердің ауқымын түсіру кезінде ол, ең алдымен, мұсылмандарды олардың жоғары шақырулары мен ұстанымдарын ұстануға шабыттандыратын әлеуетке ие, рухани тұрғыдан көтеріліп, толық адамдық және шынайы тұтас көзқарасты қалпына келтіруге осылайша бүкіл адамзатқа қызмет ету үшін жол көрсетеді».

Профессор Абдур-Раджид Скиннер, кеңесші, клиникалық психолог: «Меңзеушілік – өмірді өзгертетін кітап. Бұл кітап тек теориялық тұрғыдан емес, жүрекке әсер ететін тәсілмен жалпы жантануға рухани әсер етеді».

9 789967 493087